

SERGIU MATVEEV, *Procese etno-culturale din spațiul carpato-nistean în secolele II–XIV. Istoriografia sovietică*, Chișinău, Editura Pontos, 2009, 232 p. + 5 tabele.

Numeroasele controverse legate de istoria etnică a unui popor continuă să reprezinte rezultatul interesului sporit față de perioadele îndepărtate, studiarea cărora necesită eforturi interdisciplinare, implicarea tuturor categoriilor de izvoare posibile, mai ales atunci când sursele scrise practic lipsesc. Nici problema proceselor etnogenetice din spațiul carpato-calciano-pontic, îndeosebi din perioada Evului Mediu timpuriu, nu face excepție în acest sens. Formarea romanicilor de est, evoluția lor de la romanizare și până la afirmarea statală, a trezit dispute istoriografice serioase fără lipsa, cu părere de rău, a unor interese politice de anvergură, care au afectat evoluția problemei de-a lungul secolului XX și până în prezent.

La răscrucea secolelor, în care schimbul de generații de cercetători impune o reevaluare critică a demersurilor științifice, monografia semnată de doctorul în istorie Sergiu Matveev împrăștează critica istoriografică, provocând reconceptualizări ale vechilor abordări. Pe lângă sinteza istoriografică pe care o realizează cu succes, autorul vine cu o viziune modernă asupra aspectelor teoretice și metodologice ale proceselor etno-culturale, deslușind o rețea complexă interdisciplinară: arheologie, etnografie (etnologie), lingvistică etc. Astfel de intenții i-au sugerat, de asemenea, o structură consecventă a lucrării.

Studiul introductiv al lucrării cuprinde două părți de bază, prima înserând argumentarea studierii temei, generalizări privind specificul istoriografiei sovietice și alte elemente ale introducerii în problemă (p. 11–27). Cea de-a doua parte atrage atenția printr-o trecere în revistă a problemelor de teorie și metodologie a cercetărilor proceselor etno-culturale din trecut (p. 27–36).

Pentru a-și argumenta demersul, domnul dr. Sergiu Matveev afirmă, pe bună dreptate, că „încetarea” istoriografiei sovietice nu trebuie înțeleasă și ca o lipsă a influenței acesteia asupra interpretărilor de azi (p. 14) și aceasta cu atât mai mult intensifică necesitatea unei analize corespunzătoare. Accentul istoriografiei sovietice pe problemele etnogenetice a fost unul destul de evident, mai ales în perioada postbelică, când istoriografia sovietică urma să „legitimeze” granițele grupurilor etnice și politica națională a URSS-ului în general. Într-o anumită măsură, aceasta prezenta un imperativ al timpului, pe care l-au utilizat și alte state, mai cu seamă tinerele țări independente.

Autorul lucrării atrage atenția asupra faptului că istoriografia sovietică a proceselor etno-culturale a continuat, în linii majore, tradițiile școlii țariste. Acestea din urmă, alături de majoritatea școlilor arheologice și etnologice de atunci, promovau etichetările etnice apriorice ale monumentelor arheologice, urmărind adevărul metodologiei Montelius-Kossina, legătura genetică dintre popoarele istoric recunoscute și populația care a lăsat anumite tipuri de vestigii. În anii '30 problematica etnică temporar dispărea din intențiile istoricilor, iar apoi, însoțită de critica teoriei marxiste, aceasta revine, la un nou nivel, la ordinea de zi a cercetării.

Aspectul unilateral al unor astfel de interpretări a servit drept premisă pentru tratarea etnică tendențioasă a monumentelor din spațiul carpato-nistean și, în special a celor datate cu mileniul I a.Chr. Acest fenomen a generat diferențierea a două teorii, una migraționistă și alta autohtonistă, încă din secolul al XIX-lea care se manifestau într-un cadru naționalist romantic de inspirație herderiană. O asemenea abordare tendențioasă nu a fost caracteristică doar istoriografiei sovietice. Ultima tindea, astfel, să demonstreze „vechimea” și rolul „civilizator” al slavilor în spațiul dintre Carpați și Nistru, iar situațiile „critice” din punctul de vedere al argumentelor factologice erau „explicate” simplu: prin hiatus-uri demografice și, desigur, migrații (p. 12). Caracterul tendențios emanat de istoriografia sovietică în privința proceselor etnice din nord-vestul Mării Negre, urmarea utilizarea „explicațiilor științifice” în manipularea conștiinței colective (p. 11), alimentând miturile despre deosebirile „esențiale” dintre „poporul moldovenesc” și români, despre rolul „primordial” al slavilor în formarea „moldovenilor” ca „poporație” deosebită. În acest sens, argumentarea ideilor preconceptuate necesita o „selectare” a argumentelor „comode” obiectivelor politice, fapt care impunea obligativitatea „conformării” materialului schemelor elaborate la Moscova (p. 11, 14).

Cu siguranță, nu trebuie să exagerăm caracterul tendențios al istoriografiei sovietice în general. Începând chiar cu anii '40 ai secolului al XX-lea, au răsunat sistematic critici la adresa unei conceptualizări unilaterale a corelațiilor dintre culturile arheologice (de asemenea, culturi etnografice) și etnosuri, dar, cu regret, acestea nu au stimulat schimbarea de abordări la nivelul republicilor, ne mai vorbind de RSS Moldovenească. Cu toate acestea, interesul științific, făcând abstracție de la cel politic, al

cercetării proceselor etno-culturale în aceste teritorii a impulsionat formularea unor importante concluzii vizavi de factorii evoluției culturale, de raporturile dintre modurile de viață sedentar și nomad etc. (p. 13).

Destul de amănunțit este prezentată istoriografia problemei, care relevă caracterul istoriografiei sovietice moldovenești, în fruntea căreia s-au aflat Ya. Grosul și N. Mochov. Una din „axiomele” acesteia a fost desconsiderarea unei istoriografii științifice până la 1917. Același lucru era valabil și pentru perioada interbelică în Basarabia, istoriografia românească fiind tratată ca una „burgheză”, tendențioasă, în care criticii sovietici neapărat „depistau” o abundență de falsuri (p. 14, 18, 20). Autorul demonstrează că nu poate fi vorba de o penurie a cercetării „științifice” a problemei nici până la 1917, nici în România interbelică și atrage atenția asupra meritelor școlii de la Kharkov conduse de M. Gruševskij, unii savanți ruși admitând la începutul secolului al XX-lea românitatea moldovenilor (p. 14–16).

Pentru o analiză istoriografică realizată de către N. Mochov și Ya. Grosul, cercetătorul S. Matveev aduce niște caracteristici relevante. Acea analiză pune accent pe studierea „erorilor” și „falsurilor” istoriografiei „burgheze” (p. 18). Este importantă constatarea faptului că istoricii sovietici moldoveni selectau intenționat doar acele relatări ale cronicarilor medievali care nu se refereau la unitatea între moldoveni și români (p. 18–19). Totodată, deși condamna caracterul „burghez” și „imperialist” al istoriografiei ruse prerevoluționare, cercetătorii sovietici apreciau interesul preponderent al acesteia spre accentuarea rolului slavilor, iar în spațiul Pruto-Nistean aceștia urmau, conform obiectivelor moscovite, să influențeze profund „formarea poporului moldovenesc”. În general, schița istoriografică realizată de cei doi cercetători de la Chișinău, așa cum ne convinge autorul lucrării analizate, reflecta caracterul unilateral și tendențios al istoriografiei sovietice vizavi de problemele istoriei etnice a romanicilor de est.

Sunt importante aprecierile date metodelor de cercetare a „formării poporului moldovenesc”. Autorului lucrării i se pare oarecum stranie divizarea studierii proceselor etno-culturale din perioada secolelor II–XIV între două domenii: arheologia și istoria medievală (p. 21). Într-adevăr, în condițiile în care ne confruntăm cu o perioadă în care documentele scrise sunt extrem de puține și insuficiente pentru astfel de studii, o astfel de „diviziune a muncii” pare lipsită de logică. Cu toate acestea, sunt apreciate eforturile arheologilor E. Rikman, G.B. Fedorov ș.a. atât prin activitatea acestora de teren, cât și prin concluziile lor referitoare la interpretarea etno-culturală a monumentelor arheologice (p. 21).

O importanță deosebită dr. S. Matveev o acordă sintezelor de „istorie a Moldovei” scrise la comanda Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei, în mai multe ediții, realizate mai întâi în limba rusă, fiind traduse apoi în limba română (p. 22). În fond, pe tot parcursul existenței istoriografiei sovietice, se tindea spre

argumentarea axiomatică a caracterului băștinaș al slavilor pe teritoriul dintre Carpați și Nistru, teritoriu tratat drept unul „polietnic” (p. 23), fapt evocat și de apologetii „defunței” istoriografiei sovietice din zilele noastre. O altă caracteristică accentuată a acesteia a fost stabilirea unei perioade mai recente pentru „formarea poporului moldovenesc”, anume către sec. XII–XIV în spațiul carpato-nistean (p. 25). Se poate presupune că o astfel de datare avea și un scop instrumental: îndepărtarea „poporului moldovenesc” de procesul romanizării, ceea ce implica o separare „argumentată” a moldovenilor de ceilalți români și „demonstrarea” vechimii slavilor pe acest teritoriu înainte de „migrația” moldovenilor.

Domnul S. Matveev argumentează importanța scrierii unei astfel de lucrări prin faptul că în ultimii 20 de ani de existență a URSS-ului nu s-a realizat nici un studiu istoriografic al acestei probleme. Astfel, lucrarea având scopul de a examina interpretarea problemelor etno-culturale din cadrul teritorial și cronologic propus în istoriografia sovietică prin elucidarea confruntărilor de opinii în analiza surselor arheologice, narative, etnografice etc. (p. 25). Obiectivele propuse la realizarea scopului lucrării sunt bine definite.

O analiză a terminologiei etnologice caracteristică istoriografiei sovietice vine să sublinieze importanța teoretică a lucrării (p. 27–36). Un rol aparte este evidențiat de autor pentru triada *trib – poporație – națiune* care reflecta în etnografia sovietică forma socială a *etnos-ului*. Caracterul aproape discret al etnos-ului și mulțimea parametrilor prin care era definit apropie conceptualizarea acestuia de o abordare primordialistă. Geneza acesteia din urmă este legată de reacția școlii germane față de „cosmopolitismul” napoleonian (p. 28), iar evoluția sa a fost favorizată de lupta tinerelor națiuni și naționalisme europene din secolul al XIX-lea pentru construirea propriei identități istorico-culturale. Într-adevăr, înțelegerea primordială a naturii legăturilor etnice se generalizează anume în secolul „revoluțiilor” naționale, stimulată anterior de „emanarea spiritului național” (J. Herder) ca să transforme apoi tematica etnică într-un element important al discursului politic.

O scurtă analiză a concepției despre *etnos*, de la S. Širokogorov la Yu. Bromley, îi permite autorului să evidențieze caracterul controversat al „criteriilor etnice” care urmau să definească etnosul, precum și esența paradigmatică a acestor definiții care, însă, n-au reușit să pună punct polemicilor nici în etnografia sovietică. Mai mult decât atât, abordările etnosului din știința sovietică au determinat o asemănare între metodologia lui G. Kossina și principiile de interpretare a materialului arheologic dominante în URSS.

În primul capitol, intitulat *Contribuții arheologice la studierea proceselor etno-culturale*, s-a reușit o sinteză a cercetării monumentelor de cultură materială din spațiul pruto-nistean care n-a evitat o tendențiozitate dictată de scopurile politice ale vremii (p. 37–79). Domnul S.

Matveev propune delimitarea acestor cercetări în două perioade: prima între anii '40-'60 ai secolului al XX-lea, iar cea de-a doua, cu participarea activă a „cadrelor naționale”, între anii '60 – sfârșitul anilor '80. Din start, cercetătorul menționează că scopul acestor cercetări era „să demonstreze prezența în acest spațiu a unor componente etnice eterogene” (p. 37), fapt pe care l-a argumentat destul de convingător.

Cititorului i se propune o analiză minuțioasă a tendințelor urmărite de arheologii sovietici în interpretarea monumentelor datate cu secolele II–XIV. Pentru prima perioadă (secolele II–IV) discuțiile se concentrează în mod evident în jurul atribuirilor etnice a culturii Sântana de Mureș – Černjachov (pp. 38–45). Autorul încearcă să explice legătura dintre situația politică imediat postbelică și intenția clar determinată de a impune elementul slav în detrimentul celui germanic cu esențial pentru acest ansamblu arheologic. În nenumărate rânduri arheologii sovietici au fost nevoiți să recunoască caracterul polietic al acestei culturi, uneori chiar și rolul nesemnificativ pe care l-ar fi jucat slavii în cadrul acesteia ori în general, după părerea autorului, prezența acestora din urmă nu depășea nivelul declarațiilor, „fiind lipsită de un suport științific” (p. 40).

Complexitatea culturii Sântana de Mureș – Černjachov nu a permis conturarea unei teorii dominante în privința componentelor sale etnice. Astfel, în istoriografia sovietică se pot evidenția cel puțin trei abordări principale, după cum ne propune autorul: 1) *superautohtonistă slavă*; 2) *cu predominarea componentei germanice*; 3) *teoria polietică*. Cea mai plauzibilă rămânea a fi considerată ultima, deși se insistă mereu asupra elementului slav cu unele excepții. Într-o manieră delicată și echidistantă textul reflectă o apreciere înaltă față de cercetătorii E. Rikman, G. Fedorov, M. Ščukin, B. Magomedov ș.a., care prin cercetările și studiile lor au asigurat un pluralism de opinii perpetuat în limitele posibilităților timpului de atunci.

Impasul în cercetarea formării și decăderii marelui ansamblu cultural-arheologic este explicat printr-o abordare standardizată și prezența unor idei preconceptuate influențate sau nu de interesele politice ale cercetătorilor (pp. 44–45).

În ce privește istoriografia istoriei etnice din secolele V–IX, perioadă foarte importantă sub acest aspect pentru spațiul carpato-nistean, cercetătorul S. Matveev evidențiază intensificarea manipulărilor politice în lucrările de specialitate (pp. 45–59). Insistarea asupra „vacuum”-ului de populație care ar fi caracterizat secolele V–VII în urma „impactului hunic”, slaba cercetare a monumentelor secolului V, oferea oportunități prielnice pentru a „demonstra” venirea slavilor pe un teritoriu părăsit. Mai mult ca atât aceștia din urmă ar fi adus cu sine „stabilitate și liniște”, idee care, după cum o arată și autorul, contrazice chiar relatările surselor narative ale epocii (p. 46). Ideea crucială consta în negarea prezenței unei populații romanice la est de Carpați, astfel justificându-se rolul

primordial al slavilor în procesele etno-culturale care au urmat acestei perioade.

Se demonstrează cu lux de amănunte interesul prioritar față de monumentele calificate drept „slave” sau chiar „vechi rusești”, calificări etnice apriorice și departe de a fi însoțite de anumite argumente serioase. Prezența altor componente etnice în acestui spațiu erau ignorate și chiar negate din start. Cu toate acestea, un fapt apreciat în lucrare, au existat și devieri de la „directivele” oficiale. Este vorba de concepția prezenței elementului romanic autohton asupra căreia insista arheologul I. Hâncu, fapt pentru care a fost condamnat de către autorități și marginalizat pentru idei „naționaliste”. Se merită aici de adăugat faptul că diferența respectivă în atribuiri etnice nu însemna însă și o diferență a metodei. Atât într-un caz, cât și în celălalt legătura între un ansamblu cultural omogen și o entitate etnică se realiza aproape mecanic.

Deși se recunoaște aportul enorm al arheologilor sovietici, mai cu seamă al celor autohtoni, în cercetarea monumentelor perioadei secolelor V–IX, autorul monografiei indică asupra aceluiași impas al interpretărilor etnice, deseori lipsite de logică, explicându-l prin caracterul tendențios al istoriografiei timpului.

Punctul culminant pare să fie prefigurată de cercetarea secolelor X–XIV, în care panslavismul sovietic s-a manifestat evident în tratarea proceselor etnogenetice din spațiul de la est de Carpați. Anume această perioadă era considerată definitivă în formarea poporului moldovenesc diferit de cel român ori în cazul celui dintâi componenta est-slavă ar fi fost una determinantă. Astfel, se căutau pe cale arheologică „dovezile” unei migrații a volohilor în spațiul est-carpatic nu mai devreme de secolul al XII-lea pentru a-i plasa pe slavi în ipostaza „autohtonilor”. Aceștia realizând simbioza cu volohii „alogeni” au și constituit baza formării „poporației” moldovenești, mai ales că spațiul pruto-nistean era încadrat neargumentat în cadrul unei formațiuni politico-teritoriale vechi rusești.

Pentru acest segment cronologic, interpretările etno-culturale ale monumentelor de cultură materială cunosc și ele, pe lângă ipoteza „slavă” și polietică oficială, tendința de a demonstra prezența unui element autohton romanic la est de Carpați mai devreme de secolul al XII-lea. Oricum, printr-o prezență masivă a așa numitei „culturi vechi rusești”, cât și prin aspecte cu denumiri destul de bizare, se încerca „slavizarea” procesului de formare a moldovenilor. Pe bună dreptate, autorul lucrării replică istoriografiei sovietice un atașament evident față de principiul metodologic kossinian „o oală – un popor” (p. 63). Merită să recunoaștem că uneori acest atașament arăta mai mult cu o formă vulgară și primitivă decât cu una echivalentă acestei metodologii. Totuși, modalitățile de interpretare etnică a culturii materiale în aceeași istoriografie puteau varia în dependență de anumite situații arheologice. Astfel, atunci când „continuitatea” etnică „slavă” era contrazisă de o discontinuitate culturală, se recurgea ușor la ideea că schimbarea culturii materiale nu presupune neapărat și modificarea etnicului (67).

În câteva rânduri este prezentată contribuția de reamintire a „savantului” N. Mochov, care într-un mod exagerat a „reușit” să formeze la Chișinău o abordare anti-romanică și panslavistă mai accentuată decât la Moscova (p. 72, 74–75). Dr. S. Matveev demonstrează că și o parte din izvoarele scrise au fost prezentate publicului într-un mod distorsionat, mai ales în ceea ce privește justificarea „etnonimului” de *moldoveni* (p. 77).

În al doilea capitol, cercetătorul dezvoltă un subiect destul de incitant chiar prin titlul său: *Etnogeneza – problemă interdisciplinară și controversată*. Aici este prezentată contribuția adusă de cercetările etnofolclorice, lingvistice și paleoantropologice la cunoașterea procesului de etnogeneză.

Într-o manieră convingătoare și bine sistematizată autorul demonstrează că etnografia și folcloristica nu au evitat influența politicului, fiind folosite ca instrumente în justificarea concepției formarea a două popoare est-romanice distincte: românii și moldovenii. Deși asemănările pe plan etnografic și folcloric între acestea sunt evidente, lucru pe care nu-l puteau scăpa din vedere specialiștii de la Chișinău și nu doar, oricum se căutau insistent influențele slave de est în patrimoniul etnografic și folcloric al moldovenilor. Cu argumente controversate în acest sens vor veni cercetătorii chișinăueni sub conducerea lui V. Zelenciuk, atribuindu-se un rol „progresist” relațiilor culturale între moldovenii ruși și ucraineni. Desigur că asemănările evidente cu „ceilalți” romanici de est (românii) erau trecute sub tăcere.

Dr. S. Matveev analizează în detalii și încercările zădărnice ale apologetilor „moldovenismului” de a demonstra diferențele dintre limba română și cea „moldovenească”, deseori reduse la stabilirea raportului de termeni slavi în fondul lexical al acestora. Intențiile de a „forma” o limbă distinctă prin introducerea cuvintelor rusești și amestecul nefiresc al acestora în graiul moldovenesc al limbii române nu a putut reuși grație caracterului artificial al acestora. Ori, până la urmă, aspectul complet ne-slav și caracterul identic cu limba română a fost mereu punctul vulnerabil al intențiilor „științei” oficiale.

În ceea ce privește studiile paleoantropologice, autorul consideră că acestea înclină mai mult spre a demonstra prezența nesemnificativă a slavilor în mediul culturii Sântana de Mureș – Černjachov, deși, în general aceste izvoare nu par nici azi relevante. Acest din urmă fapt se datorează caracterului sporadic și selectiv al studiilor paleoantropologice efectuate, mai ales că a doua jumătate a mileniului I este practic nestudiată sub acest aspect (p. 111).

Ultimul capitol, *Probleme controversate în studiile etno-culturale din secolele II–XIV*, conține analiza unor aspecte complexe ale cercetării, dintre care se reliefează problema romanizării și răspândirii creștinismului în spațiul de răsărit de Carpați (p. 112–118). Câteva argumente exprimă caracterul nefondat al tezilor oficiale din istoriografia sovietică care țineau să „demonstreze” niște

fapte preconcepționate, de fapt: lipsa procesului de romanizare în teritoriile extraprovinciale și negarea creștinării populației spațiului respectiv într-un mod stihic în secolele II–IV. Conform acestor teze, creștinismul moldovenilor s-ar fi datorat exclusiv Rusiei kievene. Un rol important în înțelegerea procesului romanizării îi este atribuit cercetătorului E. Rikman care avea o opinie separată în acest sens (pp. 114–116).

O altă problemă propusă atenției cititorului este cea despre originea și sensul numelui de *vlah*. Amintind despre utilizarea acestui nume în surse, autorul accentuează tendința creării unei teorii despre relațiile dintre slavi și volohi, care, deși fiind recunoscută de unii eminenți arheologi sovietici drept una confuză și lipsită de fond, a continuat să fie perpetuată în studiile de la Chișinău.

La sfârșitul capitolului respectiv, autorul explică transformarea problemei evoluției romanicilor de est din una științifică în una politică. Se demonstrează prin argumente solide faptul că istoriografia sovietică a fost pe tot parcursul existenței sale tributară regimului. Nu tributară ideologiei marxiste, ci unei ideologii imperiale, în care orice discurs etnico-istoric trebuie „prelucrat” în interesul etniei dominante. Astfel, problema evoluției romanicilor de răsărit a fost în permanență monitorizată de ideologia regimului, fapt care, spre marele regret, a stagnat apariția unui discurs cu adevărat științific în această problemă, iar efectele unei astfel de politici continuă să se resimtă în mediul academic din R. Moldova.

În *Înceiere* dr. S. Matveev propune o periodizare a studierii proceselor etno-culturale din secolele II–XIV între Carpați și Nistru (p. 139–141), urmată de concluzii generale referitoare la obiectivele urmărite de istoriografia sovietică. Astfel, aceasta din urmă a rămas profund politizată, cercetările arheologice, etno-folclorice, lingvistice etc. fiind utilizate ca instrumente de argumentare, deși lipsită de fond, a unor idei preconcepționate.

Monografia este însoțită de un rezumat în limba engleză (p. 145–175), o listă de abrevieri și o bibliografie relevantă. Anexele (p. 216–224) prezintă câteva date încadrate în tabele, importantă fiind redarea succintă, sub aceeași formă, a tezilor exprimate în cadrul sesiunilor științifice ale Consiliului științific pentru studiul complex al problemei „Relațiile slavo-volohe și formarea populației moldovenești” fondat în anul 1970 pe lângă Secția de Științe sociale a Academiei de Științe a RSSM.

Nu ne rămâne decât să conchidem că monografia colegului dr. Sergiu Matveev reprezintă o valoare deosebită în istoriografia actuală. În baza unui exemplu concret relevat de istoriografia sovietică, domnia sa reușește o analiză detaliată a instrumentalizării politice a domeniului istoric, în special a arheologiei. Acest fapt subliniază necesitatea „revizuirii” istoriografice a unui șir de probleme legate de interpretarea etno-culturală a manifestărilor arheologice, care reflectă atât preistoria, cât și istoria veche a teritoriului carpato-nistean.

ANDREI COROBCEAN